

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2026

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2026

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.

Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022

Басуға 27.03.2026 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.

Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89

«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курсыжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 27.03.2026 г. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**

Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Aasland E.**
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkepova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Karanfil G.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabekuly D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
- Kuryszhn L.A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Oldfield A.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
- Senmez O.F.** (PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev

Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 27.03.2026 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АКМАГАМБЕТОВА Б.Е., САРСЕКЕ Г.Ә., ШАХИН И.	Сұхбат дискурсындағы коммуникативті стратегия мен тактика: қолданыс ерекшеліктері	7
БЕРГІБАЕВА Д.Қ., КЕНЖЕҒАЛИЕВ С.А., СЕРДАЛИНА С.К.	Ділдік лексикон және қостілділік	22
DOSZHAN Z.A., YERSULTANOVA G.T., KNASSANOVA M.T.	Lexicalising myth and cultural memory: a comparative study of kazakh and english mythologemes	31
ЕСКЕЕВА М.Қ., РАЙНБЕКОВА Г.С.	Түркі халықтарының тұрмыстық лексикасы: тарихи және мәдени аспектілері	40
ЖЫЛКЫБАЕВА М.С., САПАРБАЙҚЫЗЫ Ш., СПАТАЕВА С.Т.	Қытай және басқа да шығыс дереккөздеріндегі көне түркі қала атауларында кездесетін -кент/-кет формантының тарихи-лингвистикалық ерекшеліктері	48
ИСКАКОВА Г.Ж., ТЛЕУБЕРДИНА Г.Т., ТАҢСЫҚБАЙ Ә.Қ.	Көркем мәтінді комикс форматына бейімдеудің лингвистикалық негіздері: отандық әдебиетке шолу	57
МАНАПБАЕВА Ж.Ж., АЛПЫСБАЕВА А.Е., ЖУСУПОВА А.У.	Аударма сапасын бағалау тәжірибесі	67
ОСПАНОВА Ф.А., БАЛХИМБЕКОВА П.Ж.	Бизнес терминологиясындағы кірме сөздердің ерекшеліктері	79
SAKYEVA G.O., IBRAIMOVA L.A.	The importance of lexical classification of film discourses in creating a multimedia corpus (based on the film “Alty jasar Alpamys” (“Six-year-old Alpamys”))	90

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДУЛЛИНА А.Б., СҰЛТАҒАЛИЕВА О.Қ., СЕЙСЕМБАЕВА Ж.А.	Қазіргі қазақ поэзиясындағы ұлттық мінез поэтикасы мен символикасы	98
ALIYEV Y.N., TOIBAZAR A.M., TURDALI T.	The historical figure and the epic hero in kazakh epic poetry (based on the epic of Edige)	108
АЛИМКАНОВА Г.Б., ЖҮСІПОВ Н.Қ.	Ғалым Едіге Тұрсыновтың түркі халықтары фольклоры туралы тұжырымдары	121
ӘЛТАЙ А.Д., ЖӘЛЕЛОВА М.С., ҚИАРЫСТАНОВА Г.Қ.	Қадыр Мырза Әли поэзиясындағы ауыл концептісі және ұлттық болмыс	130
БАКИРОВА Ш.А., БАЙМЫШ Л.Қ.	Ж. Бектұров шығармаларындағы азаттық сарын	140
YERZHANOVA F.M., IBRAEVA ZH.B., MUKANOVA ZH. R.	Reinterpreting the fairy tale: modern trends in kazakhstani children’s literature	151

GALYMZHANOVA Z.T., BAYTANASOVA K.M., KALIYEV A.K.	The narrative structure in S. Seifullin's novel «A hard road, a perilous journey»	162
ИБРАГИМОВА Д.Қ., АСЫЛБЕКҰЛЫ С., ТОҚШЫЛЫҚОВА Г.Б.	Жазушы Сайын Мұратбековтің сыншылық қыры	171
ИХСАН Д.М.	Түркістан мерзімді баспасөзінде ұлттық фольклордың жариялануы мен зерттелуі	181
КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ЖУСАНБАЕВА С.Б.	Метапоэтиканың метамәтіндік өлшемдері (А. Құнанбайұлы шығармашылығы негізінде)	192
МАКАТОВА А.А., ӘБСАДЫҚ А.А.	«Абай», «Сана», «Таң» журналдарындағы қазақ фольклор материалдары	202
МҰСТОЯПОВА А.Т., ИБРАИМОВА Ж.Ж., ЖАМАНОВА Ж.Ж.	Джордж Оруэлдің «1984» романындағы псевдокарнавал поэтикасы	211
НҮРБАЕВА А.Н., ТӨЛЕБАЕВА Қ., ДАУРЕНБЕКОВА Л.Н.	Прецеденттік құбылыстардың көркем мәтіндегі қолданысы (Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармалары негізінде)	222
НҮРБАНОВА А.Қ.	Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларындағы білім мен тәрбие құндылықтары	235
СӘРСЕНБАЕВА Ж.Б., ҚҰРМАНБАЙ А.П., ОБАЕВА Г.С.	Айгүл Кемелбаеваның «Мұнара» романындағы әйел бейнесі: архетип және сана трансформациясы	245
СЕЙПУТАНОВА А.Қ., НУРЛАНОВА А.Н.	Ш. Құдайбердіұлының «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресіндегі» қазақ рулары туралы мәліметтердің тарихи негізі	257
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Женский иронический детектив как форма социокультурного комментария (на материале романа Дарьи Донцовой «Маникюр для покойника»)	267

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАЙЫРБАЕВА Ж.К., РАХМЕТОВА Р.С.	Оқушылардың сөзсаптамын тілдесім әрекеті негізінде дамытудың педагогика-психологиялық аспектісі	275
KOILYBAYEVA R.K., KUSMANOVA K.A.	Formation of family values in children on the basis of family discourse	388
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С., А.БЕРКЕНОВА Р.	ЖОО-да қазақ эпостарды жобалық әдістеме арқылы оқыту	299
ОРАЗ А.Н., МАЛИКОВ Қ.Т., РАМАЗАНОВА Г.Х.,	Қазақ тілін оқытуда корпусстық тәсілдердің лексикалық дағдыларды қалыптастыруға ықпалы	309
ТЕЛГОЖАЕВА Қ.С., ОДАНОВА С.А., ЖАЙЛАУБАЕВА М.Қ.	Ұлттық-мәдени код негізіндегі виртуалды жиі жүйесі: тіл үйренушілердің икемді дағды күзіреттілігін қалыптастыру	334
ТОҒЫЗБАЙ Н.Б., ЕРСУЛТАНОВА Г.С., ЖУМАХАНОВА Н.Н.	ҚАЗТЕСТ жүйесіндегі өнімді сөйлеу әрекеттерінің ерекшеліктері	346

Д.М. ИХСАН

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(e-mail: ikhsandaniyar@gmail.com)

***ТҮРКІСТАН МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗІНДЕ ҰЛТТЫҚ ФОЛЬКЛОРДЫҢ ЖАРИЯЛАНУЫ МЕН ЗЕРТТЕЛУІ**

Аңдатпа. Мақалада XX ғасырдың 20-жылдарында шығып тұрған «Ақ жол», «Шолпан», «Сана» басылымдарында жарық көрген фольклор үлгілері жинақталған. Алаш зиялыларының фольклортанушылық қызметі (жариялау, зерттеу), Білім комиссиясының фольклортану бойынша атқарылған істері Түркістан баспасөзі негізінде талданады. Зерттеудің мақсаты – Түркістан баспасөзінде берілген фольклор үлгілерін жинақтау және фольклортану бойынша жазылған мақалаларды талдау. Зерттеу жасау барысында түсіндіру, сипаттау, жинақтау, жүйелеу, талдау әдістері қолданылды.

Теориялық маңыздылығы Түркістан баспасөзінде фольклортану бойынша жазылған мақалаларды таныту, жеткізу. Тәжірибелік маңыздылығы бұрын беймәлім болған ел аузындағы шешендік сөздер мен жырларды, оны ұсынған авторларды анықтау, бүркеншік есіммен жазылған әдеби мақалалардың авторын нақтылау.

Зерттеу нәтижелері Түркістан баспасөзінде фольклорға қатты көңіл бөліп, ұмытылмауына зор үлес қосқанын дәйектейді. Нәтижелер Алаш зиялыларының фольклортанушылық қызметін және Ә.Диваевтың кітаптарының шығуына жәрдем еткенін тереңірек білу үшін қосымша зерттеулер жүргізу қажет екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: фольклор, баспасөз, этнография, фольклортану, эпос, алаш.

Кіріспе. Совет үкіметінің алғашқы жылдарында алаш зиялылары Түркістан АКСР-інің орталығы Ташкент қаласына топтасты. Түркістан ағарту халық комиссариаты жанынан Білім комиссиясы құрылып, түркі халықтарының әдеби, мәдени мұраларын жинақтау жұмысы қолға алынды. Алаш қайраткері Халел Досмұхамедұлы басқарған тұста ұйымның жұмысы жанданып, органы есебінде журналдар шығып, бірлестіктер ұйымдастырылды. Халық ауыз әдебиетін жинақтау мен насихаттауды негізгі міндеттеріне айналдырды. Әсіресе, Ташкент қаласында шығып тұрған «Ақ жол» газеті мен «Шолпан», «Сана» журналдарында Алаш қайраткерлерінің жинақтаған фольклор үлгілері, фольклортанушылар туралы жазған мақалалары мен әдеби шолулары жиі жарияланды. «Айқап», «Қазақ» сынды империя тұсында шыққан басылымдардағы фольклор жариялау, зерттеу, насихаттау жұмыстары Түркістан баспасөзінде тың серпін алып, зиялылардың фольклортанушылық қызметі айрықша көрініс тапты.

Алаш қайраткерлері баспасөзде фольклор үлгілерін жариялап қана қоймай, өз шығармаларына негіз қылды. Академик С.Қасқабасов әдебиет пен фольклорды байланыстыратын генетикалық, оппозициялық, үндестік, қарымта сынды төрт типін

* Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын «BR28713085 – XX-XXI ғасырлардың алғашқы ширегіндегі зияткерлік тарихты қазақ тарихшылары мен әдебиетшілерінің еңбектері арқылы кешенді пәнаралық зерттеу» бағдарламасы аясында әзірленді.

атайды [1, 48]. Соның ішінде алашшыл рухтағы қаламгерлерге фольклор айырықша қызмет атқарғанын жазады. «...алашшыл қаламгерлер фольклорлық материал арқылы қоғамдағы адам еркіндігі, ұлт тәуелсіздігі идеяларын дәріптеп, көнеден тамырын тартқан фольклорлық жанрлар мен сюжеттер арқылы тарихи тұлғалар бейнесін елдік мұратқа жетудегі идеал ретінде көрсетіп жаңа заманның кемшіліктерін көрсетуге тырысты» [2, 149]. Алаш азаматтарының бастамасымен Түркістан Республикасына қарайтын облыстарға экспедициялар жөнелтіліп, халық ауыз әдебиетінің мол мұрасы жинақталды. Бұл жұмысқа Ташкенттегі қазақ ағарту институтының студенттері де жұмылдырылды. Дегенмен қаражат тапшылығы мен мүмкіндіктің аздығына байланысты баспасөз арқылы сұрау салып, іздестіру ең тиімді жол болды. Сондықтан да халық мұрасының жинақталуына, қорлардың құрылуына мерзімді басылымдардың ықпалы зор. Мәселен, Беларусь фольклор коллекциясының қалыптасу тарихы «Naša Niva» газетімен тығыз байланысты болса, қазақ халқында бұл міндетті «Қазақ» газеті (1913-1918), кейін Түркістан баспасөзінде «Ақ жол» газеті атқарды. Және 1917 жылғы ақпан төңкерісінен кейін Беларусь елінде фольклор жинау ісін «ұлт қалыптастыру кезеңіндегі патриоттық міндет» деп қабылдауы Алаш қайраткерлерінің ұстанымымен үйлеседі [3].

Патшалық Ресей үкіметі қазақ қоғамын іштей ыдыратып, талан-таражға салып, ұлттық тілі мен мәдениетінен, руханиятынан және халық ауыз әдебиетінен ажыратуға тырысқан болатын. Алаш қайраткерлері Совет одағының енді-енді қалыптаса бастаған, әлі саясатын толық жүргізбей тұрған шағында, нақтырақ айтсақ, XX ғасырдың 20 жылдарында ұлттық рухты көтеру үшін баспасөз арқылы халық ауыз әдебиетін барынша насихаттады. «Энн Марки мен Энн О'Коннордың жазуынша, фольклор – ауызша, дәстүрлі авторы белгісіз әрі өзгермелі құбылыс; ол динамикалық сипатқа ие және бір адамнан екінші адамға, бір топтан басқа топқа, бір ұрпақтан келесі ұрпаққа берілген сайын өзгеріп отырады» [4]. Ғалым С.Қасқабасов фольклорды қара сөз, өлең, сөйлесу деп үш үлкен текке бөлген болатын [5, 19].

Мақалада алаштану саласында зерттеу жұмысын жүргізіп жүрген ғалымдардың еңбектері қарастырылды. Мәселен, «Алаш қайраткерлері және ұлттық фольклор» ұжымдық монографияны атап көрсете аламыз. Бұл еңбекте ұлттық фольклорды жинау мен жариялау мерзімді басылымдар негізінде қарастырылып, ұлттық фольклорды зерттеушілердің қызметтері жазылған [6]. Алайда «Қазақ», «Сарыарқа», «Айқап» басылымдарына баса мән беріліп, Түркістан баспасөзінен «Ақ жол» газетіндегі халық мәдениеті қарастырылған. Сонымен қатар А.А.Макарова, А.А.Әбсадық «Reflection of kazakh folklore in the newspaper Birlik tuy» мақаласында «Бірлік туы» газетіндегі қазақ фольклорының көрінісіне тоқталса [7], Д.Жақан «Ақ жол» газеті және халық мәдениеті» мақаласында газеттегі фольклор материалдарды талдайды [8].

Алаш қайраткерлерінің баспасөзде фольклор жариялау, зерттеу, насихаттау жұмыстары көбіне «Қазақ», «Айқап», «Абай», «Сарыарқа» т.б. 1920 жылға дейін шыққан басылымдарда ғана қарастырылып, Түркістан баспасөзі көп жазыла бермейді. Зерттеуіміздің басты мақсаты – «Ақ жол», «Шолпан», «Сана» басылымдарында жарияланған фольклор үлгілеріне сипаттама беру және фольклортану бойынша жазылған мақалаларды талдау.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақаланың зерттеу материалы ретінде Х.Есенқарақызы құрастырған «Ақ жол» (газеті) көптомдығының 2, 5, 9, 10, 13-томдары, «Алаш көсемсөзі» он томдығының «Шолпан» журналы берілген 1, 2-томдары мен «Сана» журналы басылған 5-томында берілген фольклор үлгілері мен мақалалар алынды. Себебі, XX ғасырдың 20 жылдарында шыққан басылымдар аты аталған жинақтарда барынша толымды, жүйелі берілген.

Жалпы ғалым Т. Қожакеев көптомдығының алтыншы томында берілген мақаласында Түркістан Республикасында жарық көрген газет-журналдар деп 8 басылымды, Ж.Нұсқабайұлы «Қазақ журналистикасының тарихы» атты еңбегінің екінші бөлімінде Ташкентте шығарылған қазақ басылымдарын санын бесеу деп көрсетеді. Ал біздің зерттеуімізше, Ташкентте 10 қазақ басылымы шыққан деп әзірге топшылаймыз. Түркістан баспасөзі негізінде деп қарастырсақ та, нақты үш басылымды ғана алып отырмыз. Өйткені,

бұл газет-журналда көптеген Алаш қайраткері редакторлық еткен, қызмет істеген, көсемсөздер мен көркем шығармаларын жиі жариялаған және үкімет пен Білім кеңесінің басты мінбері саналған.

Зерттеу барысында түсіндіру, сипаттау, жинақтау, жүйелеу, талдау әдістері қолданылды. Аты аталған әдістер зерттеу мақсаты мен міндеттеріне толықтай сәйкес келеді. Фольклор үлгілерінің жанрын нақтылау кезінде жүйелеу әдісі, мазмұнын ашу барысында түсіндіру, сипаттау әдістері, қайраткердің зерттеу мақалаларын қарастыру барысында талдау әдісі жүргізілді.

Талқылау мен бақылау. «Ақ жол» газеті 1920 жылдың 7 желтоқсанынан бастап «Жаңа өріс» негізінде Түркістан Орталық партия Комитетінен шығарылды. Басылым арқылы Түркістан өңірінің тыныс-тіршілігін толық білуге болады. Алаш қайраткері Қошқе Кемеңгерұлы 1925 жылы Мәскеуде шыққан «Бұрынғы езілген ұлттар» зерттеу еңбегінде Түркістан аймағына Закаспий, Самарқан, Сырдария, Ферғана, Жетісу облыстары қарағанын жазады [9, 106].

Газетте өзекті мәселелерді көтерген қоғамдық-саяси, тарихи-танымдық, әдеби-публицистикалық мақалалар басылған. Басты авторлар ретінде С.Қожанұлы, М.Дулатұлы, Ғ.Бірімжан, Қ.Құлетұлы, С.Оспанұлы, т.б. атаймыз. «Ақ жол» газеті ұлттық межелеуден кейін 1925 жылдың ортасынан бастап Шымкент қаласында шығып тұрды. 1920-1925 жылдар аралығында Ташкент пен кейін Шымкентте шыққан газеттің ұстанымы екі бөлек болды. Сол себепті 1926 жылдың 27 наурызында Сырдария губерниялық комитеті «Ақ жол» және «Смычка» газеттерін «Еңбекші қазақ» және «Советская степь» газеттерімен қосу туралы қаулы қабылдады [10, 117].

«Ақ жол» газеті фольклор жинау ісімен тікелей айналысқан Білім кеңесінің хабарлары мен деректерін жариялап отырған. Яғни, Білім кеңесінің бастамасын қолдап, қуаттаған деуіміз қажет. Мәселен, 1921 жылғы №21 санына «Білім комиссиясынан» атты қысқаша ақпарат берілген [11, 25]. Мақалада Түркістан халық-ағарту комиссариаты жанында қазақ-қырғыз оқушылары үшін керекті кітаптар даярланатын білім комиссиясы құрылғанын мәлімдейді. Енді комиссия кітап қылып басу үшін қазақ-қырғыз тілінде халық әдебиетінен жазба сөздер мен оқу кітаптарын сұратады. Лайықты болса, 32 сомнан ақша берілетінін атап көрсетеді. Ал 1922 жылы шыққан №129 санға «Келден» (Алаш қайраткері Х.Болғанбай) бүркеншік есімімен «Қазақ-қырғыз білім комиссиясы» атты мақаланың үшінші бөлігі жарияланған [12, 200]. Мақалада білім комиссиясының атқаратын, істелініп жатқан жұмыстары, жобалары туралы мәлімет берілген. Оқу-ағарту ісіне қатысты мәселелерді реттейтін комиссия 5 бөлімге бөлінгені жазылған. Халық ауыз әдебиетін жинаудағы Ә.Диваевтың еңбегіне былайша баға береді: «бұл күнгі сөйленіп жүрілген халық аузындағы сөздер де ол уақытқа дейін бірте-бірте ұмытылар деген оймен қазақ-қырғыз этнографиясын, халын, әдебиетін жинаған, жинауға тырысқан кісі жалғыз-ақ этнограф Әбубәкір ағай Диваев болған» [12, 201].

Алаш қайраткерлері фольклор жинақтау ісімен шұғылданған Ә.Диваевты ерекше қадірлеп, құрметтеген. Білім кеңесінің алғаш шығарған кітаптарының қатарында Ә.Диваев жинаған батырлар жыры бар. Газеттің 1923 жылғы №253 санына Мағжан Жұмабайдың «Жажеке» бүркеншік есімімен «Жеті батыр» мақаласы жарияланған. Осы мақалада халық ауыз әдебиетін жинақтаудың маңыздылығы туралы мынадай құнды пікір айтылады: «бұрынғы әдебиетімізді жинап бастыру деген сөз бізден бірталайдан бері айтылып келе жатқан еді. 10-15 жылдан бері құрылған түрлі ұйымдарымыз мақсаттарының негізгі біреуі қылып, осы мәселені қылушы еді. Шіркін, бұрынғы әдебиетіміз бай-ау деп сілекейін шұбырытып, аузын көпіртіп әңгіме соғушы еді. Бұл мәселе газеттерімізде аз жазылған еді» [13, 206].

Мақалада Ә.Диваевтың материалдарының сұрыптауы нәтижесінде жарық көрген Қобыланды батыр, Шора Нәрікұлы, Бекет батыр, Қамбар батыр, Шора батыр, Алпамыс батыр, Едіге батыр жырлары кітап болып шыққаны айтылып, бағасы жазылған. Батырлар жырының негізгі идеясы – жерін жаудан қорғаған батырларды дәріптеу, үлгі

ету. Алаш қайраткерлері баспасөз арқылы да, кітап түрінде де халықтың рухын оятатын туындыларды барынша насихаттады. «Ерлік эпосына жататын түркі ескерткіштерінен, ел мен жер қорғаудағы жойқын жорықтарынан түркі халқының ел болудағы ізгі арманын, мақсат-мүддесін байқаймыз» [14, 111].

Ел мұрасын жинаушыларды дәріптеу, насихаттау ісін Алаш оқығандары «Айқап», «Қазақ» басылымдарында бастап, «Ақ жол» газетінде әрмен қарай жалғастырды. Мәселен, М.Дулатұлының «Қазақ» газетінің 1915 жылғы №155 санына шыққан «Әбубәкір Ахмеджанұлы Диваев» мақаласындақысқашағұмырнамасын жазып, ғалымның еңбектерін қазақ тілінде кітап қылып бастыру керек екенін айтады. Бұл игі үрдіс «Ақ жол» газетінде де жалғасын тауып, 1923 жылдың 29 наурызындағы №288 сан – Ә.Диваевтың ғылым жолында жүргеніне 40 жыл толуына орай мерейтойына арналды. С.Оспанұлы «Этнограф Әбубәкір Ақметжанұлы Диваевтың 40 жылдық юбилейі» мақаласында ғалымға «қазақ тарихына өшпес таңба, өлшеусіз өрнек қалдырған тұлға», «қазақ-қырғыздың ардақты қариясы» деп лайықты бағасын береді. 1923 жылдың 22 наурызында құттықтау мейрамы жасалып, Түркістан Халық комиссарлар кеңесі арнайы қаулы шығарады. Қаулыда зейнетақы беру, жинақтағандарын кітап қылып шығару мәселелері де көтерілген [15].

Мағжан Жұмабай фольклортанушының жинаған мұрасын кітап қылып шығарды. 1924 жылы Әбубәкір ақсақал Диваевтің қазақ-қырғыз әдебиеті үшін қырық жылдық еңбегінің тойына Түркістан қазақ-қырғыз білім комиссиясынан тарту деп Ә.Диваев жинаған әдебиет түрлерінен түзілген оқу кітабы шықты. Ақын 1923 жылдың 30 мамырында кітапқа жазған алғысөзінде лайықты бағасын береді.

М.Жұмабай мен Ә.Диваевтың бірлесе қызмет қылуы Білім кеңесінің ағзасы болуы деп санаймыз. 1923 жылғы №302 санда Түркістандық қазақ-қырғыз білім комиссиясының уақытша бастығы М.Жұмабай мен Ә.Диваев қол қойған «Қазақ-қырғыз елінің тұрмысын, жол шарасын суреттеген һәм басқа ауызда жүрген әдебиетті жинау үшін программасы» басылған. 30 бөлімнен тұратын бағдарлама бойынша зерттеушілер материал жинап, білім мекемесіне жіберуі қажет. Жинаушылардан таза қазақ-қырғыз тұрмысынан жинауға тырысуын, елдің өткен тұрмысын сұрастыруын, әр материалдың қай облыс, қай үйез, қай болыста кімнен алынған, яки істелгені туралы жазуын өтінеді. Сондай-ақ тек осы бағдарлама арқылы жинау қажет еместігін, керек болса үсті-үстіне қосуын да сұрайды. Бағдарлама 30 бөлімнен тұрады.

Бесік жыры туралы жазғанда бесік жырының бір түрін жазып алуға тапсырма береді. Бақсылық туралы: «бақсылық кімге қонады, қалай қонады? Қандай бақсылар болған һәм не істеген, осы күні бақсы бар ма? т.б.» деп сұратады. Аруақты, киелі адамдар, кереметті әулиелер туралы, киелі жерлер, обалар, таулар, тастар, ағаштар туралы әңгімелерді «қияли әңгіме» деп, от туралы, ай көргенде, жұлдыз аққанда, жел шыққанда, және шаруаға байлаулы бие, байлағанда, құс шығарғанда, желі аттау һәм басқа түрлі ырымдарды «қияли ырымдар» деп атайды.

Баспасөз арқылы фольклор жинау өте тиімді болған. Өйткені білім комиссиясының мүшелері қазақ жерінің түпкір-түпкіріне баруына қаражат пен уақыт тапшылығы жол бермейді. Ал елдің әр қиырына таралып жатқан «Ақ жол» газеті арқылы қаншама құнды жазбаларды жинақтауға мүмкіндік алды.

«Ақ жол» газеті арқылы Білім комиссиясы ауызша әдебиетті жинау жолында өнімді еңбек қылып, бірнеше кітап әзірлегенін де біліп отырмыз. Мәселен, «Кенесары-Наурызбай», «Қыз Жібек», «Ер Тарғын» қиссалары мен Мағжан Жұмабайдың «Ауызша әдебиеттен құралған ересектерге оқу кітабы», т.б. Сондай-ақ елдегі ауыз әдебиетін жинау үшін және Түркістанның түрлі жерлеріндегі тарихи ескерткіштерді, мазарларды, молаларды жазып алу үшін, жазда алты жерге арнап кісі жіберуді міндеттеген.

1923 жылдың №374 санына М.Жұмабайдың «Базар жырау» атты мақаласы жарық көрген. Мақалада жазба әдебиеттің негізі ауыз әдебиетінде екені жазылады. «Өзінің ауыз әдебиетін негіз қырмай, ешбір елдің жазба әдебиеті өркендемек емес. Біздің де жазба әдебиетіміз ауыз әдебиетін негіз қылуға міндетті» [16, 370].

Білім комиссиясы арқылы халық ауыз әдебиетінің жиналуына, зерттелуіне үлес қосқан, Ташкентте 1922 жылдың қарашасынан 1923 жылдың қазанына дейін ғана тұрған Мағжан Жұмабай шығармаларында фольклор үлгілерін өте шебер пайдалана білді. М.Жұмабайдың «Оқжетпестің қиясында», «Ертегі», «Өтірік ертегі», «Қойлыбайдың қобызы», «Қорқыт», «Жүсіп хан» поэмаларында фольклор сюжеттері, жанрлық белгілері көрініс тапқан.

Ташкенттегі қазақ зиялылары баспасөз арқылы көп іске себепші болды. Мәселен, 1921 жылдың №50 санында «Қазақ-қырғыз институты» дейтін хабарда қазақ ағарту институтының студенттеріне арналған жиналыс туралы жазылған. Жазғы демалысты тиімді өткізу мәселесі көтерілген мәжілісте студенттер 5 топқа бөлінген. Соның ішінде ел ішіндегі ескі әдебиетті жинап, халыққа үлгі-насихат таратып, жастарды ұйымдастыратын «әдебиет жинаушы топ» құрылды. Қазақ ағарту институтының жай-күйі, студенттердің тұрмысы баспасөзде жиі басылып тұрды.

Баспасөзде қазақ фольклорына қатысты деректі мақалалар, әдеби шолулар мен сыни мақалалар үзбей басылып тұрды. Мысалы, 1923 жылғы №331 санда қазақ газеттерінің қандай болуы керектігі туралы «Жандосовтың» «Қазақ газеттері туралы» мақаласында қазақтың халық әдебиетіне молырақ орын беріліп, халық әдебиетінің бай кені жарыққа шығуын сұрайды. «Қ-Ы» псевдонимімен «Тілсіз жұртшылық тіршілігі жоқ» дейтін мақалада патша үкіметінің мақсаты қазақ ішіне орыс тілін сіңіру болғанын, сол үшін қазақтың ескі әдебиетін ұмыттырып, ұлттық сезімін өшіріп, қазақ тілінің қадірін кетіруді ойластырғанын жазады [16, 149]. Демек фольклор ұмытылса, ұлттық сана-сезім де өшеді. Сол себепті қазақ оқығандары ел әдебиетін жинақтап, жариялау бері халықтың сана-сезімін жаңғырту жолында істеген ерліктерінің бірі деуге болады.

1923 жылғы №366 санда «Октябрь өзгерісінен кейін қазақ әдебиеті» (авторы: Хасенғали) атты мақала жарияланады. Әдебиетте оқыту әдебиеті, пән әдебиеті, ділмар әдебиет, саяси әдебиет, балалар әдебиеті, сахна әдебиеті, уақытты матбұғат дейтін бөлімдер пайда болғаны жазылған. Ділмар әдебиетті жазғанда мысалдар келтіреді.

Одан бөлек Хасанғалидың газетте «Алғыс айтамын» (1925 жыл, №567) атты мақаласы жарық көрген. Мақалада баспасөз арқылы қазақтың ескі сөзін сүйген азаматтардан мақал жазып жіберулерін сұрағанын баяндайды. Өтініш бойынша Қызылжардан А.Жанталыұлы 200, Қазалыдан Ә.Базарұлы 180, Пішпектен М.Жаналыұлы 60 мақал жазып жібергенін жазады. Алаш қайраткерлері фольклор мұраларын жинап қана қоймай, оны мақалаларына да қосып, айналымға енгізді. Мәселен, Алаш қайраткері Ғ. Бірімжан «Ақ жол», «Шолпан» басылымдарына жазған түрлі тақырыптағы мақалаларында 45 мақал-мәтел, 18 нақыл сөз, 13 авторлық афоризм қолданған.

«Шолпан» журналы 1922-1923 жылдар аралығында Ташкент қаласында шықты. Журнал «саясат-шаруашылық, білім-әдебиет туралы айында бір шығатын қырғыз-қазақ» басылымы делінген. Бас редакторы – И.Тоқтыбайұлы. Журналда С.Қожанұлы, Н.Төреқұл, С.Асфендиар, М.Дулатұлы, т.б. қалам қайраткерлерінің мақалалары жарық көрді. Басылым «саяси һәм жалпы», «шаруашылық», «партия тіршілігі», «білім», «әдебиет», «бұйрық-жарлықтар» сынды бөлімдерден тұрған.

«Ақ жол» газетінде «О.Ғ.» бүркеншік есімімен «Білім комиссиясының мәжілісі» дейтін көлемді мақала жарияланған. Мақалада Орынборда шықпақшы болған «Білім туы» журналының орнына екі қалаға ортақ журнал шығарылатын болып, жазушылар ұйымы құрылған [11, 89]. 1921 жылғы №28 санда қазақ-қырғыз, өзбек, түрікпен тілдерінде халық ағартушы комиссариат жанындағы білім комиссиясы атынан «Шолпан» журналы шығатыны айтылған [11, 160].

Журналдың №1 санына (1922 жыл, қазан) Ә.Диваевтың «Орхон жазуы» туралы бірнеше сөз» және «Түркістан қырғыз-қазақтарының ескі тұрмысы туралы жазба сөздер» атты мақалалары жарық көрген [17]. Екінші мақалада 1920 жылы Жетісу өлкесіне барған ғылыми экспедицияның нәтижесі берілген. Екі мың бетке жуық дерек жиналған экспедицияда қыз ұзату, қайынға бару, үлкен кісіні жерлеу, т.б. сөздер бар.

1922 жылдың күзінде Х.Досмұхамедұлының «Қазақ-қырғыз білім комиссиясы жайынан қысқаша баяндамасы» жарық көрді. Баяндамада оқулықтар мен кітап шығару ісіне байланысты қордаланған мәселелердің шешу жолдары баяндалған. Білім комиссияның жұмыстары «Ақ жол» газетінде, кейін «Шолпан» журналында жарияланып тұрды. Ә.Диваевтың жинақтаған бар материалын кітап түрінде шығара алмағандықтан ұйым қысқа мерзімді жоспар құрады. Жоспар бойынша қолда бар фольклор үлгілерін Түркістан мерзімді басылымдарына жариялай беру керектігін мақұлдайды. Бір жағы Ташкенттегі қазақ ағарту институты мен өңірдегі мектептерге журналдар оқулық қызметін де атқарған. Соның нәтижесі іспетті «Әділ би» атты ертегі жарияланған. Ертегіде бидің әділ төрелігі, тапқырлығы суреттеледі. Түйенің көзін, әкесінің құнын, бір кесек етін бұлдап, сұрап келгендерді би бір ауыз сөзбен тоқтатып, ер жігіттің басын ажалдан арашалап қалады. Ертегі қазақ биінің ежелден келе жатқан даналығының айқын көрінісін көрсетеді.

1922 жылдың №2 санында «Ләйлі, Мәжнүн» жыры басылған. «Ләйлі, Мәжнүн» – арабтың ескі әңгімесі негізінде жазылған өлең. Өлеңде махаббат тақырыбы қозғалады. Журнал басқармасы жырды қазақ оқырманы ескі әдебиеттің асыл жұрнағымен танысу үшін басқан. Фруди Бағдадидің өлеңін аударған – Шәкәрім Құдайбердіұлы.

Одан бөлек «Қоңыр» бүркеншік есімімен «Қазақ әдебиетінің қазіргі дәуірі» атты мақала жарық көрген. «Қоңыр» – М.Әуезұлының псевдонимі. Мақалада халық ауыз әдебиетіне лайықты баға беріледі. Жазба әдебиеттің қалыптасуы мен дамуына ауыз әдебиетінің үлесі бар екенін айтып өтеді. Ауыз әдебиеті туралы «бай, өрнекті, түрі тар, ойы көп кестелі» деп орыс ғалымдарының сынын келтіреді. «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырынан мысал келтіреді [17, 220].

Екінші нөмерде қырғыз халық әдебиетінен «Бидайық» ертегісі жарияланған. Ертегі кей жерінде өлең, кей тұсында әңгіме түрінде берілген. Авторы – Әулиеата үйезі, Қарқол болысының 4-ауылының қырғызы Момынәлі Ибраһимұлы. 1903 жылы туып, 1923 жылы 20 жасында наурыз айында өмірден өткен. Момынәлі халықтың әдет-ғұрпы, халық әдебиеті оның ішінде ертегілерді, мақалдарды, тақпақ сөздерді, жақсы білетін кісі болыпты.

1923 жылдың №6-7-8 сандарында фольклор үлгілері жарияланған. М.Дулатұлының «Қазақ-қырғыздың ата тегі туралы» мақаласы берілген. Тарихи аңыз-әңгімелер қамтылған мақала бірнеше бөлімнен тұрады. «Қазақ-қырғыздың атын, тегін теріс ұғыну» атты бөлімде қазақ пен қырғыздың екі бөлек екені туралы айтылса, «қырғыздың аты, тегі һәм қашаннан бері жұрт болғаны туралы» бөлімде қырғыз халқының тарихы жайында жазылған [18, 297]. Тәрбие, білім, әдеби «Сана» журналы 1923-1924 жылдары Ташкентте екі айда бір шығып тұрды. Бас шығарушысы – Х.Досмұхамедұлы. Тәрбие, білім, әдеби журналда Ж.Аймауытұлы, Ә.Диваев, Қ.Кемеңгерұлы, т.б. қаламгерлердің шығармалары жарық көрді. Журналдың «мектеп», «әдебиет», «халық әдебиеті», «мәдени майданы», «тәрбие-тәлім», «сын», «ойын-сауық» атты бөлімдері болған. Бір ерекшелігі, халық ауыз әдебиетіне бөлек айдар берілген.

«Сана» журналы әрі Ташкентте құрылған қазақ-қырғыз мәдениетін көркейтуші «Талап» қауымының басты басылымы, әрі оқушыларға оқулық есебінде шықты. Алаш зиялылары құрған ұйымның мәдени-рухани салаға қан жүгірткенін академик Д.Қамзабекұлы былайша атап көрсетеді: «Абай мен Мағжан жинағын жариялауға ұйытқы болды, «Ақ жол» газетін нағыз ел газеті ете алды, ғылыми-танымдық бағыттағы «Шолпан», «Сана», «Сәуле» журналдарын шығарды» [19, 252].

Журналдың алғашқы саны 1923 жылдың қаңтар айында жарық көрді [20]. Бұл санда Ә.Диваевтың екі материалы ұсынылған. Бірі – бесік жыры, екіншісі – Айекенің жоқтауы. Ә.Диваевтың ел арасынан алған «Бесік» жыры – қазақ елінің ұлттық ерекшеліктері, ақ жарма тілегі жазылған ерекше жыр. Бас-аяғы 28 шумақтан тұратын жырдың мәні зор. Бесік жыры, тақпақ, жұмбақ, жаңылтпаш, ертегі – даланың даналық философиясы көрініс табатын ауыз әдебиетінің көрнекті түрлері.

«Айекенің жоқтауындағы» Айеке – Сырдария облысы, Ақмешіт уезі, Жөлек болысының болыснайы. 1809 жылы жауларының қолынан қаза тапқан. Жоқтауды қызы

Қалдықыз Бұдабай ақынға шығартқан. Бұл жоқтау 1883 жылы Ташкенттегі Я.Я.Ливотич оқу кітабында қазақша жарық көрген. 1903 жылы толықтырылып, орысшаға аударылған нұсқасы Ә.Диваевтың этнографиялық материалдарының 9-бөлімінде басылған.

Жоқтауда Айекенің тұлғалық келбеті айрықша суреттеледі. Айекенің замандастары мен достарына жасаған қамқорлығы, пайдалы істері айтылады. Осы арқылы азаматтық болмыстың ерен үлгісін көрсетіп кеткен Айекенің есімі ел есінде қалары сөзсіз екенін, «әкең өлсе де, әкеңнің көзін көргендер өлмесін» деген мақалдың мағынасын ашып көрсетеді.

Осы нөмерде шешендік сөздер де берілген. «Жажеке» бүркеншік есімімен (М.Жұмабай) Қоқыш ақсақалдан естігенім деп «Тобықты арғын Құнанбай мен қоңырат Сапақ бидің қағысқанын» жариялаған. «Ж» псевдонимімен (бұл да М.Жұмабай) Бекен ақсақалдан естігенім деп «Бала бидің бір оқиғасын» «қарауыл арғын Қанайұлы Бекболат бидің орыс төремен қақтығысқанын», «3-Л» молдадан естігенім деп «Үш жүздің сынын», Жуан шәкірттен естігенім деп «Тұрсынбай батырдың» айтқанын жариялатқан. Тілеке есімді автор «Қай жүз көп» атты шешендік сөзді ұсынса, Кәрім Назарұлының «Қымбат намаз» дегені берілген.

«Ойын-сауық» бөлімінде бүгінгі таңда ұмытылып кеткен ойын түрлері және 10 жұмбақ берілген. Адамның ой-өрісінің дамуына пайдасы мол жұмбақтың халық ауыз әдебиетінде алар орны ерекше. Журналда жұмбақтардың берілуі, әрі оған оқырманнан жауап алуы құптарлық іс. Бір жауапты үш түрлі етіп беруінің өзіне тапқырлықты қажет етеді.

1924 жылдың қараша айында №2-3 сандары жарық көрді. Мұнда М.Тынышбайұлының «Мырза Едіге батыр» атты мақаласы жарияланған. Мақалада И.М.Мелиоранскийдің Едіге туралы 8 ертегі жинағанын айтып өтеді. Ертегідегі Едіге мен тарихи шығармадағы Едіге бейнесін саралап, талдаған мақаладан біршама мағлұмат пен дерек алуға болады.

«Халық әдебиет» атты арнайы бөлімде «Қалмақтың қарғысы», «Абайылда хан айдаудан келгенде Орынбай ақынның айтқаны» (жинаушы Қошке), «Айдың қойға батасы», «Адай Абыл ақынның сөздерінен қалған бір жұрнақ», «Аруақпен айтысу» берілген. Аруақпен айтысу туралы журналда былайша мәлімет беріледі: «Қазақтың ел әдебиетінің түрі көп екені мәлім. Осы күнге дейін жарыққа шыққан түрлерде ескерілмей келе жатқан түр – аруақпен айтысу. Қазақ жұрты өліктерін өте сыйлайды. Там салу, ас беру, өліктің аруағына сиыну секілді ырымдар қазақтың бұрынғы шамандығынан қалған ырымдар» [20].

Басылымда Аймаңдай деген қыздың моланың басында айтқан айтысы берілген. Күйеуі жау қолынан қаза тауыпты. Қыз біресе өзі болып, біресе күйеуі болып айтысады. Жоқтау түрінде жазылған айтыс әрмен қарай осы сарында жалғаса береді. Күйеуінің ел үшін атқарған істері мен адамшылық бет-бейнесін айта отырып, өмірден өткеніне қапаланады.

Нәтижелер. Түркістан мерзімді баспасөзінде ұлттық фольклордың жариялануы мен зерттелуі бойынша зерттеу жүргізу барысында біршама ғылыми нәтижеге қол жеткіздік. Біріншіден, Түркістан мерзімді баспасөзі ұлттық фольклорды жариялау мен зерттеу жұмыстарында маңызды қызмет атқарғаны қарастырылды. «Ақ жол» газеті Алаш қайраткерлері қызмет істеген Білім комиссиясының жұмысын насихаттап, қоғамға қозғау салғаны, Түркістан өңіріндегі білім ордалары мен ұйымдарды, сауатты, көзі ашық оқырманды елшіл әдебиетті жинақтау ісіне жұмылдыра білгені анықталды. «Шолпан» мен «Сана» журналдарын шығарудағы негізгі мақсаттың бірі Білім кеңесінде жинақталған фольклор үлгілерін жариялау екені нақтыланды.

Екіншіден, қазақ қаламгерлері ұлттық фольклорды жинақтап, зерттеп қана қоймай, шығармаларына негіз етіп алғаны талданды. XX ғасырдың 20 жылдары жазылған Алаш қалам қайраткерлерінің көркем шығармаларында фольклор үлгілері көркемдегіш құрал ретінде емес, ойды астарлап берудің, халықтың тарихи санасын қалыптастыратын бір құралы болғаны нақтыланды.

Үшіншіден, Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы бастаған алаш көсемдерінің «Қазақ» газетіндегі ұлттық фольклорды жариялау, зерттеу жұмыстарын Түркістан баспасөзінде Алаш қозғалысының екінші толқыны әрмен қарай жалғастырып, әдеби сабақтастық үзілмегені нақты мысалдар арқылы көрсетілді. Түркістан баспасөзінде

фольклорды жариялау, зерттеуісінің басы-қасында Алашқайраткері Халел Досмұхамедұлы тұрғаны нақтыланды. Сонымен қатар әдеби бүркеншік есімдердің авторлары кім екені ажыратылды.

Төртіншіден, Түркістан мерзімді баспасөзінде жарияланған ұлттық фольклордың жанрлық түрлері қарастырылып, фольклортану мәселесі бойынша жазылған мақалаларға сипаттама берілді. Ә.Диваевтың жинақтаған деректеріне жазылған рецензиялар мен құттықтау мақалалары талданды.

Қорытынды. Қорыта келе, алаш қайраткерлері империяның құрсауынан шыққан қазақ қоғамына төл тарихы мен бай мұрасын қайта қауыштыру үшін ең бірінші кезекте ұлттық фольклорды жариялау, жинақтау ісіне ден қойды. Халық ауыз әдебиетіне қатысты, ел арасында кеңірек таралған, бірақ авторы белгісіз шығармаларды жинақтап, кітап қылып шығару, басылым беттеріне жариялау ісіне аса белсенді болды. Ұлт мұрасын сақтайтын, ел игілігіне айналдыратын бірден-бір маңызды алаң ретінде баспасөзді алға шығарды. Осылай, 1920 жылдары Түркістан үкіметінің қолдауы нәтижесінде Алаш зиялылары Түркістан баспасөзін ұлтшыл бағытта қалыптастырып, «Қазақ» газетінің атқарған қызметін әрмен қарай жалғастырды. Әлихан Бөкейханның Д. Әділұлына: «не балаларға сабақ беріп, не журналға, газетке мақала жазып, Алашқа қызмет қылмасақ, не қазақ тілінде кітап жазбасақ, өзге жол бізге бөгеулі ғой» [19, 254], – деп бір-ақ ауыз сөзбен өткен ғасырдың 20 жылдары Алаш қайраткерлері қай салада болмасын, ұлтқа қызмет қылғанын айтып өтеді. Алайда 1924 жылғы ұлттық межелеуден кейін Алаш қайраткерлеріне әдебиет, мәдениет, баспасөз саласында қуғын басталып, Алаштың ұлттық басылымдарын Советтік идеологияны дәріптейтін басылымдар алмастырды.

XX ғасырдың 20 жылдарындағы Алаш әдебиетінде қазақ фольклорының үлгілері молынан ұшырасады. «Ақ жол» газетінде жарияланған қоғамдық-саяси, әлеуметтік бағыттарда жазылған көсемсөздерде фольклор үлгілерін қолданып, қолданысқа да енгізді. Фольклор қазақ әдебиетінің қайнар көзі ғана емес, ұлттың жаны, ұлттық сананы қалыптастыратын, халықтың бірегей болмысын танытатын код деп білді.

Қорыта айтқанда, ұлттық фольклор – адамды тәрбиелейтін, дұрыс жол көрсететін мол мұра. Ал өткен ғасырдың 20-жылдары фольклордың қызметі бұдан да тереңірек болды. Алаш қайраткерлері ұлттық санасынан ажырап қалған, отаршылдық жүйенің қыспағынан шыққан тұтас ұлтты тәрбиелейтін бірден бір құрал деп білді. Сол себепті де Ә. Диваевтың материалдарының ішінен ең әуелі батырлар жырын шығарды. Баспасөз арқылы қазақтың хандары мен би-шешендерінің, сал-серілерінің сөздерін үзбей беріп отырды. Алаш зиялыларына қысқа уақыт болса да, ұлттық сананы қалыптастыруға бағытталған істерін орындауға Түркістан баспасөзі мол мүмкіндік берді деуге болады.

Әдебиеттер

1. Қасқабасов С. Ойөріс. – Алматы: Жібек жолы, 2009. – 303 б.
2. Қасқабасов С.А., Каришбаев Ж.Т. Алаш әдебиетіндегі фольклорлық негіздер // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – №3. – 2024. – Б. 142-152. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-3.13>
3. Hrynevich Y.. The History of the Formation of Folklore Collections in Belarus // Folklore: Electronic Journal of Folklore. – №91. – 2023. – P. 71-94. DOI: <https://doi.org/10.7592/FEJF2023.91.hrynevich>
4. Unsworth E.. Community, nationalism and folklore collection: a comparison of W.B. Yeats's The Celtic Twilight and Oein DeBhairduin's Why the moon travels. // Irish Studies Review. – №33 (4). – 2025. – P. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.1080/09670882.2025.2604056>
5. Қасқабасов С. Жаназық. – Астана: Аударма, 2002. – 584 бет.
6. Алаш қайраткерлері және ұлттық фольклор (ұжымдық монография). – Алматы: Балауса, 2024. – 424 б.

7. Makatova A.A., Absadyk A.A. Reflection of kazakh folklore in the newspaper // Абылайхан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің Хабаршысы. – №4. – 2025. – Б. 213-230. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.015>
8. Жақан Д.С. «Ақ жол» газеті және халық мәдениеті // Керуен. – №3. – 2024. – Б. 136-151. DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.3-11>
9. Кемеңгерұлы Қ. Үш томдық шығармалар жинағы / Құраст. Д. Қамзабекұлы. Т.1. – Алматы: Ел-шежіре. – 2013. – 384 б.
10. Махат Д. Тіл мен діл тағдыры: Тарихи деректер, уақыт бедері және ақиқат. – Астана: Ана тіл – Ана тарих, 2007. – 192 б.
11. «Ақ жол» (газеті). Көптомдық. 2 том / Құраст. Х. Есенқарақызы. – Нұр-Сұлтан: Алашорда, 2020. – 384 б.
12. «Ақ жол» (газеті). Көптомдық. 5 том // Құраст. Х. Есенқарақызы. – Нұр-Сұлтан: Алашорда, 2020. – 384 б.
13. «Ақ жол» (газеті). Көптомдық. 9 том // Құраст. Х. Есенқарақызы. – Нұр-Сұлтан: Алашорда, 2020. – 384 б.
14. Алимбаев А.Е. Ежелгі жыр-дастандардағы ерлік пен қаһармандық // Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы. – №3. – 2023. – Б. 102-114. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-3.07>
15. «Ақ жол» (газеті). Көптомдық. 10 том // Құраст. Х. Есенқарақызы. – Нұр-Сұлтан: Алашорда, 2020. – 384 б.
16. «Ақ жол» (газеті). Көптомдық. 13 том // Құраст. Х. Есенқарақызы. – Нұр-Сұлтан: Алашорда, 2020. – 384 б.
17. Алаш көсемсөзі. 10 томдық. 1-кітап: Шолпан. – Алматы: Өнер, 2010. – 352 б.
18. Алаш көсемсөзі. 10 томдық. 2-кітап: Шолпан. – Алматы: Өнер, 2010. – 360 б.
19. Қамзабекұлы Д. Алаш арқауы (зерттеу мақалалар). – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2017. – 408 б.
20. Алаш көсемсөзі. 10-томдық. 5-кітап: Сана. – Алматы: Өнер, 2011. – 320 б.

Д.М. ИХСАН

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

ПУБЛИКАЦИЯ И ИССЛЕДОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА В ТУРКЕСТАНСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

Аннотация. В статье собраны образцы фольклора, опубликованные в изданиях «Ақ жол», «Шолпан», «Сана» 1920-х годов. На основе туркестанской печати анализируется фольклористическая деятельность интеллигенции Алаш (публикации, исследования), работа Просветительской комиссии по фольклористике. Целью исследования является сбор образцов фольклора, представленных в туркестанских изданиях, анализ статей, написанных по фольклористике. В ходе исследования использовались методы объяснения, описания, синтеза, систематизации и анализа.

Теоретическое значение статей, написанных по фольклору в туркестанской прессе, состоит в их ознакомлении и распространении. Выявление ранее неизвестных народных пословиц и стихотворений, их авторов, а также установление авторов литературных статей, написанных под псевдонимами.

Результаты исследования показывают, что туркестанская пресса уделяла большое внимание фольклору и внесла значительный вклад в его сохранение. Дается представление о фольклорной исследовательской деятельности и творчестве казахской интеллигенции партии Алаш. Это указывает на необходимость дополнительных исследований, чтобы лучше понять, что способствовало публикации книг А. Диваева.

Ключевые слова: фольклор, издание, фольклороведения, эпос, Алаш.

D.M. IKHSAN

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

PUBLICATION AND STUDY OF NATIONAL FOLKLORE IN THE TURKESTAN PERIODICAL PRESS

Annotation. The article contains folklore samples published in the Ak Zhol, Sholpan, and Sana publications of the 1920s. Based on the Turkestan press, the folklore activities of the Alash intelligentsia (publications, research), and the work of the Enlightenment Commission on Folklore Studies are analyzed. The purpose of the study is to collect folklore samples presented in Turkestan publications and analyze articles written on folklore studies. The study employed the methods of explanation, description, synthesis, systematization and analysis.

The theoretical significance of articles written on folklore in the Turkestan press lies in their familiarization and dissemination. Identification of previously unknown folk proverbs and poems, their authors, as well as identification of authors of literary articles written under pseudonyms.

The results of the study show that the Turkestan press paid great attention to folklore and made a significant contribution to its preservation. The results provide insight into the folklore research activities of the Alash intelligentsia and the work. This indicates the need for additional research to better understand what contributed to the publication of Divaev's books.

Keywords: folklore, publication, folklore studies, epic, Alash.

References

1. Qasqabasov S. Oiöris. – Almaty: Jibek joly, 2009. – 303 b.
2. Qasqabasov S.A., Karipbaev J.T. Alaş әдебиетіндегі фөлклорлық негіздер // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ Habarşysy. – №3. – 2024. – B. 142-152. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-3.13>
3. Hrynevich Y.. The History of the Formation of Folklore Collections in Belarus // Folklore: Electronic Journal of Folklore. – №91. – 2023. – P. 71-94. DOI: <https://doi.org/10.7592/FEJF2023.91.hrynevich>
4. Unsworth E.. Community, nationalism and folklore collection: a comparison of W.B. Yeats's The Celtic Twilight and Oein DeBhairduin's Why the moon travels. // Irish Studies Review. – №33 (4). – 2025. – P. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.1080/09670882.2025.2604056>
5. Qasqabasov S. Janazyq. – Astana: Audarma, 2002. – 584 b.
6. Alaş qairatkerleri және ұлттық фөлклор (үйымдық монография). – Almaty: Balausa, 2024. – 424 b.
7. Makatova A.A., Absadyk A.A. Reflection of kazakh folklore in the newspaper // Abylaihan atyndaғы qazaq halyqaralyq qatynastar және әлем тilderi universitetiniñ Habarşysy. – №4. – 2025. – B. 213-230. DOI: <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.4.79.015>
8. Jaqan D.S. «Aq jol» gazetі және halyq мәдениеті // Keruen. – №3. – 2024. – B. 136-151. DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.3-11>
9. Kemeñgerüly Q. Üş tomдық шығармалар жинағы / Qұrast. D. Qamzabeküly. T.1. – Almaty: El-şejire. – 2013. – 384 b.
10. Mahat Danagül. Tıl men dıl tağdyry: Tarihi derekter, uaqyt bederi және aқиқat. – Astana: Ana tıl – Ana tarih, 2007. – 192 b.
11. «Aq jol» (gazeti). Köptomdyq. 2 tom // Qұrast. H. Esenqaraqyzy. – Nūr-Sūltan: Alaşorda, 2020. – 384 b.
12. «Aq jol» (gazeti). Köptomdyq. 5 tom // Qұrast. H. Esenqaraqyzy. – Nūr-Sūltan: Alaşorda, 2020. – 384 b.
13. «Aq jol» (gazeti). Köptomdyq. 9 tom // Qұrast. H. Esenqaraqyzy. – Nūr-Sūltan: Alaşorda, 2020. – 384 b.
14. Alimbaev A.E. Ejelgı jyr-dastandardaғы erlik pen qaharmandyq // Eurazia gumanitarlyq institutynyñ Habarşysy. – №3. – 2023. – B. 102-114. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-3.07>
15. «Aq jol» (gazeti). Köptomdyq. 10 tom // Qұrast. H. Esenqaraqyzy. – Nūr-Sūltan: Alaşorda, 2020. – 384 b.

16. «Aq jol» (gazeti). Köptomdyq. 13 tom // Qūrast. H. Esenqaraqyzy. – Nūr-Sūltan: Alaşorda, 2020. – 384 b.
17. Alaş kösemsözi. 10 tomdyq. 1-kıtap: Şolpan. – Almaty: Öner, 2010, – 352 b.
18. Alaş kösemsözi. 10 tomdyq. 2-kıtap: Şolpan. – Almaty: Öner, 2010. – 360 b.
19. Qamzabekūly D. Alaş arqauy (zertteu maqalalar). – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 2017. – 408 b.
20. Alaş kösemsözi. 10-tomdyq. Sana. – Almaty: Öner», 2011, 5-kıtap. – 320 b.

Автор туралы мәлімет:

Ихсан Данияр Маратұлы – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, Қазақстан.

Ихсан Данияр Маратулы – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Ikhsan Daniyar Maratuly – doctoral student of L.N.Gumilev Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.